# एकाइ ५ · नागरिक सचेतना: संविधान, संविधान सभा र मौलिक हक

**उत्तरकुञ्जिका · शिक्षकका लागि**

पूर्णाङ्क ३०

अङ्क विभाजनमा दिइएका बुँदाका आधारमा अङ्क दिनुहोस्। फरक शब्दमा लेखिएको भए पनि उही कुरा भनेको उत्तर सही मानिन्छ।

## १ मुख्य शब्द

ज्ञान · ३

१. मूल कानुन
२. नजिर
३. कानुनी शासन
४. शक्ति पृथकीकरण
५. संविधान सभा
६. मौलिक हक

प्रत्येकको ०.५ अङ्क।

## २ चित्रको नामाङ्कन

ज्ञान · ३

१. लिखित संविधान
२. अलिखित संविधान
३. निर्मित संविधान
४. विकसित संविधान
५. लचिलो संविधान
६. कठोर संविधान

प्रत्येकको ०.५ अङ्क।

## ३ ठिक कि बेठिक?

ज्ञान · २

i. ✓ **ठिक**

ii. ✗ **बेठिक:** निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्था नेपालको संविधान, २०१९ ले लागु गरेको थियो; २०४७ को संविधानले बहुदलीय संसदीय शासन र संवैधानिक राजतन्त्र स्थापना गऱ्यो।

iii. ✗ **बेठिक:** पहिलो संविधान सभा वि.सं. २०६९ जेठ १४ मा संविधान नबनाई विघटन भयो; दोस्रो संविधान सभाले संविधान पारित गऱ्यो।

iv. ✓ **ठिक**

प्रत्येकको ०.५ अङ्क।

## ४ अति छोटो उत्तर

**क.** **अङ्क विभाजन** — ज्ञान · १

✓ वि.सं. २०१५ फागुन १ लेखेमा।

**ख.** **अङ्क विभाजन** — ज्ञान · १

✓ जङ्गबहादुर राणा लेखेमा।

**ग.** **अङ्क विभाजन** — ज्ञान · १

✓ ६०१ जना लेखेमा।

**घ.** **अङ्क विभाजन** — ज्ञान · १

✓ राष्ट्रपति डा. रामवरण यादव लेखेमा।

**ङ.** **अङ्क विभाजन** — ज्ञान · १

✓ धारा १६ देखि ४६ सम्म लेखेमा।

**च.** **अङ्क विभाजन** — प्रयोग · १

✓ न्यायसम्बन्धी हक (धारा २०) लेखेमा।



Science Playground, काठुन्जे, भक्तपुर
विद्यार्थीसहित भ्रमणको समय लिन: https://science-playground.com/booking

**छ.** **अङ्क विभाजन** **प्रयोग · १**

✓ स्वच्छ वातावरणको हक (धारा ३०) लेखेमा।

**ज.** **अङ्क विभाजन** **प्रयोग · १**

✓ उपभोक्ताको हक (धारा ४४) लेखेमा।

## ५ छोटो उत्तर

**क.** **अङ्क विभाजन** **बोध · २**

✓ निश्चित समयमा सभा वा आयोगले बनाएको संविधानलाई निर्मित संविधान भनिन्छ भनी लेखेमा।

✓ घोषणा, अधिकारपत्र, परम्परा र अदालतका निर्णयबाट बिस्तारै बनेको संविधानलाई विकसित संविधान भनिन्छ, जस्तै बेलायतको भनी लेखेमा।

**ख.** **अङ्क विभाजन** **बोध · २**

✓ २०६२/६३ को जनआन्दोलनपछि पुनःस्थापित प्रतिनिधि सभाले पारित गरेको र वि.सं. २०६३ माघ १ मा जारी भएको संविधान हो भनी लेखेमा।

✓ सार्वभौमसत्ता र राजकीय सत्ता जनतामा राख्ने, नेपाललाई धर्मनिरपेक्ष घोषणा गर्ने वा संविधान सभाबाट नयाँ संविधान बनाउने व्यवस्था गर्ने जस्ता एउटा विशेषता लेखेमा।

**ग.** **अङ्क विभाजन** **बोध · २**

✓ संविधान सभा जनताले चुनेका प्रतिनिधिको सभा हो र यसमा सबै तह, वर्ग, क्षेत्र र समुदायको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुन्छ भनी लेखेमा।

✓ जनताका प्रतिनिधिले नै बनाउने भएकाले संविधानमा जनताको चाहना समेटिन्छ र जनताले त्यसमा अपनत्व महसुस गर्छन् भनी लेखेमा।

**घ.** **अङ्क विभाजन** **प्रयोग · २**

✓ बालबालिकाको हक (धारा ३९) लेखेमा, किनकि बालबालिकालाई कलकारखाना र जोखिमपूर्ण काममा लगाउन पाइँदैन।

✓ शिक्षासम्बन्धी हक (धारा ३१) लेखेमा, किनकि आधारभूत तहसम्म शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क छ; वा शोषणविरुद्धको हक (धारा २९) लेखेमा।

## ६ लामो उत्तर

**अङ्क विभाजन** **बोध · ४**

✓ सार्वभौमसत्ता नेपाली जनतामा निहित गरेको लेखेमा।

✓ संवैधानिक राजतन्त्र र बहुदलीय संसदीय शासनको व्यवस्था लेखेमा।

✓ राष्ट्रिय सभा र प्रतिनिधि सभा गरी दुई सदनको व्यवस्थापिका, वा कार्यकारी अधिकार राजा र मन्त्रीपरिषद्मा निहित भएको लेखेमा।

✓ स्वतन्त्र न्यायपालिका र संवैधानिक परिषद्, वा मौलिक हकको स्पष्ट व्यवस्था र मृत्युदण्ड हुने गरी कानुन बनाउन नपाइने व्यवस्था लेखेमा।



Science Playground, कादुन्जे, भक्तपुर
विद्यार्थीसहित भ्रमणको समय लिन: https://science-playground.com/booking

## ७ सोच्नुहोस्

**उत्तर** **उच्च दक्षता · २**

पहिलेका धेरैजसो संविधान शासक वा आयोगले बनाएका थिए, त्यसैले जनताले ती आफ्ना ठानेनन् र शासन बदलिँदा संविधान पनि बदलियो। वर्तमान संविधान जनताले चुनेका प्रतिनिधिले बनाएका हुन् र त्यसमा सबै वर्ग, क्षेत्र र समुदायको प्रतिनिधित्व थियो। जनताले आफ्नो ठानेको संविधान टिकाउन जनता आफैँ लाग्छन्, र नयाँ माग आए संविधान फेर्नुको सट्टा संशोधन गरेर सम्बोधन गर्न सकिन्छ।

**अङ्क विभाजन**

- ✓ पहिलेका संविधान शासक वा आयोगले बनाएका थिए, तर यो जनताका प्रतिनिधिले बनाएको हुनाले जनताले यसमा अपनत्व महसुस गर्छन् भनी लेख्नेमा।
- ✓ नयाँ माग वा असन्तुष्टि आए संविधान फेर्नुको सट्टा संशोधन गरेर सम्बोधन गर्न सकिन्छ भन्ने जस्तो तर्क लेख्नेमा।

## ८ क्रियाकलाप: नेपालका सात संविधान

(अङ्क नदिइने)

**विद्यार्थीले पाउनुपर्ने नतिजा**

वैधानिक कानुन: २००४, राणा प्रधानमन्त्री पद्मशमशेरले घोषणा; पहिलो लिखित संविधान, पूर्ण रूपमा लागु हुन सकेन। अन्तरिम शासन विधान: २००७, राजाद्वारा जारी; स्थायी संविधान नबनुन्जेलका लागि, सल्लाहकार सभा। अधिराज्यको संविधान: २०१५, मसौदा आयोग (भगवतीप्रसाद सिंह, सर आइभर जेनिङ्सको सल्लाह); संसदीय प्रणाली, पहिलो आम निर्वाचन। नेपालको संविधान: २०१९, राजा महेन्द्रद्वारा जारी; निर्दलीय पञ्चायती व्यवस्था, सार्वभौमसत्ता राजामा। अधिराज्यको संविधान: २०४७, विश्वनाथ उपाध्यायको नेतृत्वको विज्ञ आयोग; सार्वभौमसत्ता जनतामा, संवैधानिक राजतन्त्र। अन्तरिम संविधान: २०६३, पुनःस्थापित प्रतिनिधि सभा; धर्मनिरपेक्ष, संविधान सभाको व्यवस्था। नेपालको संविधान: २०७२, संविधान सभा; सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र, ३१ मौलिक हक।

| तहअनुसार अङ्क | ज्ञान | बोध | प्रयोग | उच्च दक्षता | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|
| अङ्क | १३ | १० | ५ | २ | ३० |



Science Playground, कादुन्जे, भक्तपुर
विद्यार्थीसहित भ्रमणको समय लिन: https://science-playground.com/booking

# एकाइ ५ · नागरिक सचेतना: नागरिक पहिचान, सुशासन र राष्ट्रियता

**उत्तरकुञ्जिका · शिक्षकका लागि**

पूर्णाङ्क ३०

अङ्क विभाजनमा दिइएका बुँदाका आधारमा अङ्क दिनुहोस्। फरक शब्दमा लेखिएको भए पनि उही कुरा भनेको उत्तर सही मानिन्छ।

## १ मुख्य शब्द

ज्ञान · ३

१. व्यक्तिगत घटना
२. सेवाग्राही
३. नागरिक बडापत्र
४. निगरानी समूह
५. सार्वभौमसत्ता
६. दशगजा

प्रत्येकको ०.५ अङ्क।

## २ जोडा मिलाउनुहोस्

ज्ञान · ३

१. वंशजको नाताले नागरिकता → **ख.** जन्मँदा बाबु वा आमा नेपाली नागरिक भएकाले पाउने
२. अङ्गीकृत नागरिकता → **छ.** विदेशी नागरिकले कानुनले तोकेका सर्त पूरा गरेपछि पाउने
३. सम्मानार्थ नागरिकता → **च.** विशिष्ट विदेशी व्यक्तिलाई सम्मानस्वरूप दिइने
४. गैरआवासीय नेपाली नागरिकता → **क.** आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार मात्र दिने, राजनीतिक अधिकार नदिने
५. जन्मदर्ता प्रमाणपत्र → **घ.** जन्मेको ३५ दिनभित्र वडा कार्यालयमा निःशुल्क बन्ने
६. राष्ट्रिय परिचयपत्र → **ङ.** दसै औँलाको छाप र विवरण राखिएको चिपसहितको स्मार्ट कार्ड

प्रत्येकको ०.५ अङ्क।

## ३ ठिक कि बेठिक?

ज्ञान · २

i. ✓ **ठिक**
ii. ✓ **ठिक**
iii. ✗ **बेठिक:** नागरिक समाज सरकार र राजनीतिक दलबाट अलग र तटस्थ रहेर नागरिकको हितमा आवाज उठाउने समूह हो।
iv. ✗ **बेठिक:** दशगजा नेपाल–भारत सिमानामा छ; चीनसँगको सिमानामा सीमास्तम्भका साथै हिमालको पानीढलोलाई सीमा मानिएको छ।

प्रत्येकको ०.५ अङ्क।

## ४ अति छोटो उत्तर

**क.** **अङ्क विभाजन** — ज्ञान · १

✓ १६ वर्ष लेखेमा।

**ख.** **अङ्क विभाजन** — ज्ञान · १

✓ जिल्ला प्रशासन कार्यालय लेखेमा।

**ग.** **अङ्क विभाजन** — ज्ञान · १

✓ धारा २९ लेखेमा।

**घ.** **अङ्क विभाजन** — ज्ञान · १

✓ धारा ३ लेखेमा।



Science Playground, काठुन्जे, भक्तपुर
विद्यार्थीसहित भ्रमणको समय लिन: https://science-playground.com/booking

**ङ.** **अङ्क विभाजन** — ज्ञान · १

✓ कायम रहेका सदस्यको दुईतिहाइ बहुमत लेखेमा।

**च.** **अङ्क विभाजन** — प्रयोग · १

✓ सामाजिक कर्तव्य लेखेमा।

**छ.** **अङ्क विभाजन** — प्रयोग · १

✓ बहुमतको निर्णयको पालना र अल्पमतको कदर लेखेमा।

**ज.** **अङ्क विभाजन** — प्रयोग · १

✓ दुवै देशका सरकारबिच कूटनीतिक वार्ता (वा विज्ञसहितको प्राविधिक समिति बनाएर नक्सा र स्तम्भको अध्ययन) लेखेमा।

## ५ छोटो उत्तर

**क.** **अङ्क विभाजन** — बोध · २

✓ यो नागरिकको पहिलो पहिचान हो र विद्यालय भर्ना वा खोपका लागि चाहिन्छ भन्ने जस्तो एउटा फाइदा लेखेमा।

✓ छात्रवृत्ति, सामाजिक सुरक्षा भत्ता वा पछि नागरिकता लिन यो चाहिन्छ भन्ने जस्तो अर्को फाइदा लेखेमा।

**ख.** **अङ्क विभाजन** — बोध · २

✓ अधिकारसँगै कर्तव्य पनि जन्मन्छ र आफ्नो अधिकार उपयोग गर्दा अरूको अधिकार र स्वतन्त्रताको सम्मान गर्नुपर्छ भनी लेखेमा।

✓ गीत सुन्नु हाम्रो अधिकार भए पनि राति ठुलो आवाजमा बजाउँदा छिमेकीको सुत्न पाउने अधिकार हनन हुन्छ भन्ने जस्तो उदाहरण लेखेमा।

**ग.** **अङ्क विभाजन** — बोध · २

✓ सीमा अतिक्रमण भए देशको भूभाग गुम्छ र राष्ट्रिय अखण्डता र सार्वभौमसत्तामा आँच आउँछ भनी लेखेमा।

✓ सीमा अतिक्रमण र विवादले छिमेकी देशबिचको सम्बन्ध बिगार्न सक्छ, त्यसैले सीमाको रक्षा संवेदनशील विषय र हरेक नागरिकको कर्तव्य हो भनी लेखेमा।

**घ.** **अङ्क विभाजन** — प्रयोग · २

✓ नागरिक बडापत्र राखेर तोकिएको समयमा भेदभावविना सेवा दिने भन्ने जस्तो एउटा काम लेखेमा।

✓ बजेट, निर्णय र प्रक्रिया सार्वजनिक गरेर पारदर्शिता कायम गर्ने, निर्णयमा नागरिकको सहभागिता बढाउने वा घुस र ढिलासुस्ती रोक्ने भन्ने जस्तो अर्को काम लेखेमा।

## ६ लामो उत्तर

**अङ्क विभाजन** — बोध · ४

✓ जमिनमा स्पष्ट भौतिक सीमाङ्कन नहुनु, वा सीमा प्रस्ट पार्ने तथ्य, तथ्याङ्क र नक्सा नहुनु वा फरक हुनु भन्ने जस्तो एउटा कारण लेखेमा।

✓ छिमेकी देशले अन्तर्राष्ट्रिय सीमाको बेवास्ता गर्नु, सीमा छुट्याउने नदीले बहाब बदल्नु, वा सीमास्तम्भ नष्ट गर्नु वा सार्नु भन्ने जस्तो अर्को कारण लेखेमा।

✓ दुवै देशका सरकारबिच कूटनीतिक वार्ता, वा दुवै देशका विज्ञ सम्मिलित प्राविधिक समिति बनाएर नक्सा र स्तम्भको अध्ययन भन्ने जस्तो एउटा उपाय लेखेमा।

✓ ऐतिहासिक सन्धि, नक्सा र प्रमाणको सङ्कलन, नागरिक स्तरमा सचेतना र निगरानी, वा आवश्यक परे अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको सहयोग भन्ने जस्तो अर्को उपाय लेखेमा।



Science Playground, काठुन्जे, भक्तपुर
विद्यार्थीसहित भ्रमणको समय लिन: https://science-playground.com/booking

## ७ सोच्नुहोस्

**उत्तर** **उच्च दक्षता · २**

सुशासनमा सेवाग्राहीले छिटो, सजिलो र भेदभावविना सेवा पाउनुपर्छ। परिचयपत्रले व्यक्तिको पहिचान तुरुन्त प्रमाणित गर्ने भएकाले कार्यालयमा धेरै कागज बोकिरहनु पर्दैन र सेवा छिटो पाइन्छ। सामाजिक सुरक्षा भत्ता जस्ता अभिलेख व्यवस्थित हुँदा भत्ता सही व्यक्तिले पाउँछन् र नक्कली नाममा रकम लिने काम घट्छ, जसले पारदर्शिता र जवाफदेहिता बढाउँछ।

**अङ्क विभाजन**

✓ पहिचान तुरुन्त प्रमाणित हुँदा सेवा छिटो र सजिलो हुन्छ भन्ने जस्तो तर्क लेखेमा।

✓ अभिलेख व्यवस्थित हुँदा भत्ता र सेवा सही व्यक्तिले पाउँछन् र पारदर्शिता बढ्छ भन्ने जस्तो तर्क लेखेमा।

## ८ क्रियाकलाप: सुशासनका आयाम

(अङ्क नदिइने)

**विद्यार्थीले पाउनुपर्ने नतिजा**

राजनीतिक: शासनको लोकतान्त्रीकरण, जनताको सहभागिता र कानुनी शासन; उदाहरण: विद्यार्थी परिषद्को निर्वाचन, नियम सबैलाई समान लागु। सामाजिक: सामाजिक समूह, नागरिक समाज र शासन चलाउने निकायबिच सहकार्य; उदाहरण: शिक्षक अभिभावक सङ्घसँग मिलेर निर्णय। नैतिक: नैतिकता, सदाचार, पेसागत इमानदारी र सचेतना; उदाहरण: समयमा कक्षा लिने, परीक्षामा इमानदारी। व्यवस्थापकीय: स्रोतसाधनको सही उपयोग र न्यायपूर्ण वितरण; उदाहरण: बजेट र खर्च सार्वजनिक गर्ने, छात्रवृत्ति योग्य विद्यार्थीलाई दिने।

| तहअनुसार अङ्क | ज्ञान | बोध | प्रयोग | उच्च दक्षता | जम्मा |
|---|---|---|---|---|---|
| अङ्क | १३ | १० | ५ | २ | ३० |



Science Playground, काठुन्जे, भक्तपुर
विद्यार्थीसहित भ्रमणको समय लिन: https://science-playground.com/booking